

NEXUS LINGUARUM

KÖSZÖNTŐ KÖTET A 80 ÉVES
NYOMÁRKAY ISTVÁN AKADÉMIKUS
TISZTELETÉRE

Szerkesztette
Lukács István

ELTE BTK
SZLÁV ÉS BALTI FILOLÓGIAI INTÉZET
SZLÁV FILOLÓGIAI TANSZÉK
BUDAPEST, 2017

SZAKMAI LEKTOROK
Bańczerowski Janusz
Jászay László

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ
Janiec-Nyitrai Agnieszka

© szerzők
© ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője
Sorozatszerkesztő: Lukács István
A borítót tervezte: Sellyei Tamás Ottó
Nyomdai kivitelezés: Robinco Kft.
ISSN 1789-3976
ISBN 978-963-284-859-4

TARTALOM

Bañcerowski Janusz	
Nyomárkay István akadémikus nyolcvan éves.....	9
Bajzek Lukač Marija	
Slovenska zemljepisna lastna imena na Gornjem	
Seniku in v Porabju.....	15
Bañcerowski Janusz	
Néhány gondolat a nyelvhasználat alapegységéről...	25
Császári Éva	
A szlovák szótárirodalom legújabb mérföldköve.	
Az első szlovák etimológiai szótár.....	43
Дудащ Мария	
Гневът в унгарската и българската фразеология...	51
Dudás Előd	
Kaj-horvát anyag Maks Pleteršnik szlovén-német	
szótárában.....	61
Dziewońska-Kiss Dorota	
Człowiek człowiekowi wilkiem – obraz wilka w języku	
polskim (w świetle związków frazeologicznych	
i przysłów).....	71
Федосов Олег	
Как достичь <i>совершенства</i> ?.....	81
Gyivicsán (Divičanová) Anna	
Rozmýšľanie o slovenskom národnom hnutí,	
o jazyku, o kultúre	
(Štefan Leška, Karol Straka, Ľudovít Haan).....	93
Gyöngyösi Mária	
A „törpe” Alekszandr Blok mitopoétikájában	
(Alakváltozatok és forrásaik).....	101
Imrichová Mária	
Slovenská právnická terminológia	
a problematika polysémie termínov.....	115
Jakovljević Dragan	
Književnost, novi mediji i postčitalačka generacija...	125

Janiec-Nyitrai Agnieszka	
Narošle postpamięci. Na marginesie węgierskiej	
trylogii Krzysztofa Vargi <i>Gulasz z turula, Czardasz</i>	
<i>z mangalicą i Langosz w jurcie</i>	135
Janurik Szabolcs	
Angol mintára keletkezett tükörszavak	
a magyarban és az oroszban.....	147
Ясаи Ласло	
Средства грамматики и картина мира	
в русском языке.....	161
Kiss Szemán Róbert	
A katolikus irodalom mint újkori kulturális	
képződmény sajátosságai.....	173
Kroó Katalin	
Az irodalmi szövegben rejlő <i>megszólítás</i> szemiotikai	
alakzatáról.....	183
Лявинец-Угрин Марианна	
Современная лексикография русинского языка..	195
Лебович Виктория	
К вопросу литературной ономастики	
у И. Нечуя-Левицкого.....	207
Lukács István	
A horvát <i>Sibila</i>	219
Menyhárt Krisztina	
„Zöldségeket beszél”. A zöldségek a magyar	
és a bolgár közmondásokban.....	231
Михайлов Камен	
Via Danubius.....	243
Milosevits Péter	
Jovan Dučić versei Babits Mihály fordításában.....	255
Nagy István	
Íráspoétika, írásethosz. Marina Cvetajeváról.....	271
Палоши Ильдико	
Мультисубъектность как семантическая категория	
в русском языке.....	283

Pátrovics Péter	Aspektualität – Temporalität – Kasus – Referentialität und Wortstellung im Deutschen und in den slawischen Sprachen. Mutmaßliche Zusammenhänge.....	297
Pavičić Mladen	Ivan Prijatelj <i>A szlovének irodalma</i> című irodalomtörténeti áttekintéséről.....	307
Péter Mihály	Két költő a szerelem másodvirágzásától (Puskin és Tyutcssev).....	317
Ráduly Zsuzsanna	Eponimák a lengyel és a magyar egyházi terminológiában.....	323
Sárköziné Vandan Enhzaya	<i>Вдруз Достоевского в монгольском переводе романа «Братья Карамазовы»</i>	335
Urkom Aleksander	Učenje stranog jezika u digitalnom dobu.....	343
Várnai Dorota	Renesans w Polsce i na Węgrzech.....	353
Vig István	Prebacivanje kodova u djelu „Az török áfium ellen való orvosság” (‘Lijek protiv turskoga opijuma’) Nikole Zrinskog.....	365
Zoltán András	Régi keleti szláv jövevényszavaink kérdéséhez.....	377
Zsilák Mária	A budai Egyetemi nyomda szlovák kiadványainak nyelvváltozatai az egységes modern irodalmi nyelv kialakulása tükrében.....	385

A „TÖRPE” ALEKSZANDR BLOK
МИТОПОЭТИКАЈАБАН
(АЛАКВÁLTOZATOK ÉS FORRÁSAIK)

Gyöngyösi Mária

Blok műveinek olvasásakor a „törpe” alakja emlékezetünkben különböző hasonló figurákat idézhet fel a „Hófehérke” című mese jólelkű apró bányászaitól Wagner tetralógiájának nibelungjain¹ és despota uralkodójukon, Alberichen keresztül Ingmar Bergman „A csend” című filmjének spanyol cirkuszi törpéiig. А Словарь языка русской поэзии XX века tanúsága szerint a XX. század orosz költészetében a „törpe” éppen Bloknál jelenik meg először, és csak a 10-es évektől tűnik fel Cvetajeva, Paszternak, Mandelstam és Ahmatova költeményeiben.²

Blok műveiben igen érdekes szerepet kap a törpe (карлик, карла³), a kérdés mindezidáig mégsem keltette fel a kutatók figyelmét. Jelen dolgozat célja számba venni a bloki „törpe” alakjának előfordulásait, jellemzőit és lehetséges forrásait.

Blok 1904 és 1907 között írott műveiben többször is szerepelnek törpék. Az «Обман» s. vers szürreális városi képeiben egy kislány, aki egy csúf, vörös törpével találkozik, szégyell hazamenni ezzel az ördögi bélyeggel («Стыдно возвратиться с дьявольским клеймом», БЛОК 1997, 2: 102).⁴ Egy másik versben a magasban, egy ház kiszögellésén feltűnő törpe – egy kortárs értelmezés szerint (Комментарии, 2, 742) – kineteti az álmaiba merülő költőt («В кабаках, в переулках,

¹ Wagner tetralógiája szöveggönyvének hivatkozott magyar kiadásában a „Nibelung(ok)” szó kezdőbetűjének írása nem következetes. Jelen munkában Ködhn lakóinak megnevezésére kis kezdőbetűt használok, a mű címében viszont megtartom a hagyományos nagybetűt.

² A szótár nem tárgyalja Andrej Belij költészetét, utóbbiról l. alább.

³ Az öfelnémet „karal” szóból (újfelnémet „Kerl”, l. ФАСМЕР 1964-2006).

⁴ A továbbiakban Blok műveire a zárójelbe tett kötet- és oldalszámmal hivatkozom.

в извивах...», 2, 108). Egy évvel később Blok egy enteriőrben szerepelteti a törpét, aki megállítja az órát, miután: «твой ребенок опочил» («В голубой далекой спаленке...»). A kortársak visszaemlékezései szerint Blok az ige mindkét jelentését lehetségesnek tartotta az értelmezésben: a gyermek 1. elaludt, 2. meghalt (Комментарии, 2, 652-653). A gyerekszoba csendjében a lírai hős úgy érzi: «Нить какая-то развязана, / Сочетавшая года» (2, 66). Az előző példaktól eltérően ez a törpe nem gonosz és nem gúnyos, egyetlen jelzője a «маленький» (első és utolsó versszak), az óra megállításának pedig egyedüli következménye a reáliák szintjén a csend, amelynek motívuma igen hangsúlyos, kétszer is szerepel («странная / Воцарилась тишина»; «Стало тихо»). A törpe alakja itt is megjelenik a vers zárlatában: kezében tartja az óraingát. Szerepe tehát kapcsolatos az idővel: azzal, hogy megállította az órát, mintegy kívül helyezte a lírai szüzsét az időn, és ez – a mérhető időn kívüli – állapot nem csak a gyermek álmára vagy halálára érvényes, hanem a lírai „én” is ilyennek érzékeli a valóságot.⁵

Témánk szempontjából a negyedik fontos vers a «Поет, краснея, медь. Над горном...», amelynek első strófájában a lírai hősnek egy törpe segít a kovácstűzhely mellett («Согбенный карлик в платье черном, / Какой являлся мне во сне», 2, 41). A szituáció Siegfried és Mime jelenetére emlékeztet a „Siegfried” 1. felvonásából, jóllehet Wagner hőseinek neve nem szerepel. A vers további részében Mime eltűnik, helyette, ahogy D. Magomedova is írja, „Az istenek alkonya” motívumai tűnnek fel (МАГОМЕДОВА 1997: 91).

⁵ L. még Blok «Безвременье» c. cikkében is: «В будуарах, кабинетах, в тишине детских спаленок теплилось заразительное сладострастие. <...> Они <т. е. новая порода людей> утратили понемногу <...> сначала Бога, потом мир, наконец – самих себя. <...> Нет больше домашнего очага. <...> Чистые нравы, спокойные улыбки, тихие вечера – все заткано паутиной, и самое время остановилось. <...> Двери открыты на выюжную площадь» (7, 22 és 23). Vö. Комментарии, 2, 653 és ДОЛГОПОЛОВ 1978: 78-79.

A kard kovácsolásának Blok számára oly fontos jelenete a „Bosszúállás” c. elbeszélő költemény prologusában tér vissza, ahol „a szív heve” és „az ész hűvöse” ellentét szolgál egy hasonlat kiindulópontjául: «Так Зигфрид правит меч над горном: / То в красный уголь обратит, / То быстро в воду погрузит» (5, 21). Itt a törpe már „Mime” néven szerepel, és a лицемерный jelzőt kapja.⁶ Milyen szerepet játszik Mime Wagner tetralógiájában?

„A Rajna kincse” harmadik képében Alberichet látjuk, amint a fülénél fogva vonszolja testvérét, Mimét, azzal vádolva őt, hogy nem adta oda neki az éppen elkészült ködsüveget. Mime valóban meg akarta tartani magának a csodás tárgyat, tudjuk meg nem sokkal később, hogy segítségével megmenekülhessen Alberich önkényétől, sőt, hogy fivérét szolgáljává tehesse. A varázsigt azonban egyedül Alberich ismeri. A ködsüvegben láthatatlanná válik, így veri korbáccsal Mimét, aki elesik és jajveszékel. Wotan és Loge ebben az állapotban talál rá; az istenek kinevetik a szerencsétlen törpét. Fontos jelenet következik: Wotan és Loge Mime elbeszéléséből szerez tudomást a ködsüveg létezéséről és titkáról. Ennek birtokában fogják el Alberichet, hogy szabadon engedéséért cserébe majd később (4. kép) megkapják a gyűrűt és a kincset. A fent ismertetett jelenetekben Mimét úgy ismerjük meg, mint egyes kovácsot, akit Alberich minden lehetséges módon megaláz.

A „Siegfried” 1. és 2. felvonásában Mime azonban már nem Alberich áldozataként jelenik meg: nagyravágyó terveket szövöget a gyűrű és a kincs megszerzésére és Alberich leigázására, s mindezekhez Siegfriedet, nevelt fiát akarja felhasználni eszközül: neki kell megölnie a sárkányt. Képmutató, csalárd jelleme, alattomosága megnyilvánul először is

⁶ Vö. Melottal a Tristan-regényben: „Kevéssel azelőtt, hogy jön a dél el, / gonosz törpe-szívet kibélel / mondvacsinált panaszkodással / s aljas, hazug ravaszkodással” (GOTTFRIED 2012: 467).

abban, hogy vonakodik elmondani Siegfriednek, kik voltak a szülei (ezzel szemben a következő jelenetben igen jól válaszol Wotan kérdéseire, tehát tud mindenről). A következő jelenetben, amely különösen vonzotta Blokot,⁷ Siegfried a Nothung kovácsolásával van elfoglalva, közben Mime bájitalt főz a tűzhely szélén, hogy a sárkányharc után azzal itassa meg a hőst.⁸ Már a kincsről, a gyűrűről és világalomról álmodozik, amikor Siegfried az új karddal hatalmasat suhint, és kettévágja az üllőt. Mime ijedtében a földre esik. Blok a következő sorokba sűríti a jelenetet, folytatva a fentebb emlegetett hasonlatot («Сквозь жар души, сквозь хлад ума. / Так Зигфрид правит меч над горном», 5, 21):

И зашипит, и станет черным
Любимцу вверенный клинок...
Удар – он блещет, Нотунг верный,
И Миме, карлик лицемерный,
В смятењи падает у ног!
(5, 21)

Az utolsó három sor nem csak e jelenet végére utal, hanem látens módon megelőlegzi a 2. felvonás 3. jelenetét is, amikor a sárkányharc után a képmutató Mime Siegfried meggyilkolására készülve ezt mondja:

Köszöntlek, Siegfried!
Mondd, te bátor, félni jól tudsz-e már?⁹
(...)

⁷ L. a „Siegfried” cselekményének egyes mozzanatait az «От Ибсена к Стриндбергу» c. cikkében is (8, 143-145), amelyben hasonlatok sokaságával von párhuzamot Ibsen írói pályája és Siegfried, a herosz története között.

⁸ „és itt a bájital, / sárkányölő ettől pusztulj el!” (WAGNER 1998: 192)

⁹ A népmesékben is előforduló motívum, l. például a „Märchen von einem, der auszug, das Fürchten zu lernen” c. mesét (GRIMM 1985: 34).

Fáradttá tett ez a hosszú harc,
torkod is szárazon ég,
enyhítsd szomjadat hús itallal,
(...)
Hej, csak idd meg, jót főztem én!
Homályba, ködbe hullanak érzékeid,
(...)
Ám ha e kard olyan nagyszerű,
leütöm én fejed veled
(WAGNER 1998: 215-218)

Az utolsó két megszólalás a gonosz törpe ki nem mondott gondolatait közvetíti, Siegfried azonban képes ezeket is meghallani azután, hogy a sárkány vére ráfröccsent a kezére (a felvonás 2. jelenete).¹⁰ Amikor tehát Mime átadja neki a báji-talt, Siegfried lesújt rá a Nothunggal, Mime pedig holtan esik össze.¹¹

Az eddig tárgyalt verses példákhoz képest¹² Blok próza-kísérleteiben a „törpe” új vonásokat kap. A «Сказка о той, которая не поймет ее» s. műben (első közlés: 1907) a rút törpe a femme fatale kísérőjeként jelenik meg, és vagy ajtaja előtt őrködik érthetetlenül dörmögve, vagy ruhájának uszályát viszi. A „mese” női szereplője hol a kígyó attribútumait viseli («то казалась она ему змеей»), hogy csillagkoronás

¹⁰ Ezután az Erdei madár énekét is megérti, ő pedig figyelmezteti: óvakodjon Mimétől.

¹¹ A „Bosszúállás” prologusa ezután eltávolodik a „Ring” szűzséjétől, azonban számos motívum és mondat utal a tetralógiára a későbbiekben is, pl.: «Кто меч скует? – Не знавший страха»; «Кто нанесет ему удар?»; «Сыны отражены в отцах»; герой, дракон, юность; род (vö. a Walsungok nemzetsége); «кирка трудолюбивая» (vö. a nibelungok tevékenysége); восстать из недр земли (vö. Nibelheim); алмаз (vö. a nibelungok aranya) (8, 21-23).

¹² Ezek sorába tartozik a «Старушка и чертенята» s. vers is a szláv mitológia természeti démonjait felvonultató «Пузыри земли» s. ciklusból, ahol a kis törpék az ördögfiókákkal mellett jelennek meg, és a lírai szűzsében nem kapnak tőlük elkülönülő, önálló szerepet («Собрались чертенята и карлики», 2, 18).

(«в венце из звезд», 7, 102), csillagruhás dáma, végül üstökös-ként repül az égen, és mögötte botladozik a púpos, csúf törpe, az örökre lehullt csillag halványan fénylő darabkája:

«За длинным ее шлейфом влачился безобразный карлик, шатаясь на коротких ногах и ухмыляясь рябым и поганым лицом своим. <...> И безобразный карлик бормотал у двери непонятные свои речи, приглашая в путь госпожу, готовясь летать за ее шлейфом всюду, куда полетит она, как безобразный астральный осколок – проклятый спутник зловещей и прекрасной кометы. <...> И гадкий карлик едва успевал лететь за нею в пространствах разгневанного света и взмятенного шлейфом ее эфира. <...> И все долгие ночи было видно, как летел за нею, крутятся и спотыкаясь, покорный горбун, безобразный карлик, – тускло сияющий осколок какой-то большой и прекрасной, но закатившейся навеки звезды» (7, 102-103).

Ezzel a szimbolikus, a 2. verseskönyv számos motívumával¹³ érintkező rövid művel valamelyest rokon a «Сказка о венгерской графине» s. befejezetlenül maradt próza is (7, 213-214), amely egy 1907-ben tervezett „mese”-ciklus első darabja lett volna. A mű első rövid töredékében a narrátor Szilveszter estéjéről beszél, amikor is nagy társaság gyűlt össze az ünnepi asztalnál. Az elbeszélővel szemben egy csúf törpe ül hatalmas rubin inggombbal a mellén. A cselekmény itt megszakad. A második töredékben egy szomorú szemű lengyel hölgy foglal helyet a narrátorral szemben strucctollas kalapban, kettőjük közt titokzatos vonzalom alakul ki, a törpe alakja viszont teljességgel hiányzik. A címben szereplő magyar grófnő sem jelenik meg, illetve nem zárható ki teljesen, hogy az elbeszélő korábbi szerelme lenne az, aki az asztal végénél ül.¹⁴

¹³ Elsősorban a „Hóálarc” és a „Faina” s. versciklussal (змеи, шелка, шлейф, звезды, комета, кубок és tükörcépe: купол). Vö. még: «Ночная Фиалка», «Все кричали у круглых столов...», «Незнакомка».

¹⁴ A „magyar grófnő” alakja esetleg Johann Strauss „A denevér” s. operettjének Rosalindájára vezethető vissza, aki Orlovskij herceg estélyére álarcban érkezik, és magyar grófnőnek adja ki magát; közös a két műben a szerelmi háromszög motívuma is. Vö. az álarc motívumát a „Hóálarc” s. ciklussal.

A bloki „törpe” előképeinek keresésekor – a wagneri intertextus folytán – elsőként a skandináv mitológiáról kell szót ejteni. A skandináv mitológia szerint a törpéket az istenek teremtették.¹⁵ A földkorongot, amelynek közepén az Yggdrasil (világfa) áll, négy törpe tartja. A törpék a föld mélyén, illetve sziklák között élnek. A Próza-Edda név szerint említ számos törpét, köztük van Eszes, Kedves, Aranymíves, Álf¹⁶, de Károkozó és Gyilkos is (BERNÁTH 2005: 71-73). Az, hogy a törpék szorgos kovácsok és aranyművesek, csodás tárgyak készítői, Wagnernél köszön viszsza. Blok művei szempontjából, ahol a törpe rendszerint egy női szereplő mellett jelenik meg, ki kell emelni a női nemhez való viszonyukat jellemző azon részletet, hogy Freyja termékenység-istennő úgy jutott hozzá a csodálatos Brisíng-nyakékhez, hogy „minden törpének, aki közreműködött az ékszer kovácsolásában, kielégítette vágját” (BERNÁTH 2005: 41).¹⁷

A germán mítoszok és mondák egyes elemei a népmesékben éltek tovább, amelyeket a Grimm testvérek kiadásában (1812-1815) ismerünk. Ezekben a törpék és manók (Zwerge, Wichtelmänner, kleine schwarze Männlein) lehetnek segítők, de ártó lények is. Jó törpékkel találkozunk például a „Das blaue Licht” c. mesében, ahol a fekete manó minden veszélyen átsegíti a katonát, vagy a „Die Wichtelmänner” címmel kiadott első két mesében: az elsőben a manók éjszaka megvarrják a cipőket, így a cipész meggazdagszik, a másodikban

¹⁵ A három óriásfiú, Ódin, Vili és Vé megölték az ős dóróriást, Ymirt, majd így tanácskoztak: „teremteni kell / törpéket is, / Brimir véréből, / Bláin csontjából.” Egy másik magyarázat szerint Ymir teste húsának férgeiből lettek az értelmessé tett törpék, jöllehet a mítoszok még nem tulajdonítanak nekik apró termetet, „csak a középkor végétől keletkező mesék” (BERNÁTH 2005: 71, 9, 12).

¹⁶ Vö. Alberich nevével Wagner „A Nibelung gyűrtje” c. tetralógiájában, ill. a német der Elf ‘manó, tündér, kobold’ főnévvel, innen az Erlkönig szóalak például Goethe balladájában. Bernáth István ezt írja a törpékről: „Rokonítják őket a még homályosabb létű álfokkal, de nem a végtelenül jóindulatú, istenek-közeli fény-álfokkal, hanem a föld alatt élő (nem okvetlenül jóindulatú?) sötét-álfokkal” (BERNÁTH 2005: 12).

¹⁷ Vö.: «Карликам присуща явно выраженная эротическая функция. Они похищают женщин и детей» (Мифы 1988: 511).

egy szolgálólányt keresztanyának hívnak barlangjukba, a keresztelő után pedig busásan megjutalmazzák aranyakkal. A harmadik mesében ezzel ellentétben a manók ellopnak egy gyermeket a bölcsőjéből, és egy torzszülöttet tesznek a helyére, a mese végén aztán visszaviszik az igazi gyermeket. Gonosz törpe („gottloser Zwerg”, GRIMM 1985: 604-605) szerepel a „Schneeweisschen und Rosenrot” c. mesében is: a kislányok háromszor is segítenek a hosszú szakállú törpének, sőt az életét is megmentik, a törpe azonban hálátlan marad, és durva szitkokkal illeti őket, míg végül egy királyfi számol le vele, akit ő változtatott medvévé, és ő vette el tőle és hordta barlangjába a kincseit (aranyat, gyöngyöt, drágaköveket).

Végül még egy érdekes példa. A „Hófehérke” c. meséhez fűzött jegyzeteikben a Grimm testvérek elbeszélnek egy olyan mesevariánst, ahol a gonosz királyné Hófehérkét egy barlanghoz vezeti, amelyben hét törpe lakik. Ezek a törpék minden kislányt megölnék, aki közel merészkedik hozzájuk. Most is így akarnak tenni, de mivel a lány olyan szép, meghagyják az életét, cserébe megkéri: lakjon náluk és vezesse a háztartásukat. Ebben a variánsban a törpék kétszer is megmentik Hófehérkét, amikor a királyné álruhában odamegy, és meg akarja mérgezni, azonban a 3. alkalommal ők sem tudnak segíteni (a mérgező alma). Hófehérkét ezüst szarkofágba teszik, arra jár egy királyfi, elkéri a szarkofágot. Egy szolgálóval őrizteti, az mérgeben hátba vágja a „halott lányt”, mire a mérgezett almadarab kiesik a szájából és feléled. (GRIMM 1985: 948-950)

Még több törpét találunk a Grimm testvérek által kiadott német mondákban („Deutsche Sagen”, 1816-1818). Ezekben a történetekben gyakran jelennek meg keresztény és pogány motívumok, esetenként konfliktusban egymással, a törpék tulajdonságai pedig nagy változatosságot mutatnak. Nézzünk néhány példát! A „Der Scherfenberger und der Zwerg” c. mondában egy nemes szövetséget köt a törpekirállyal, majd megszegi szavát; harcban megsebesítik, halála előtt a törpétől kapott varázsgyűrűt átadja ellenfelének. Ez a történet a törpét jó kereszténynek ábrázolja, és ő bizonyul becsületesnek a nemes szemben. A „Steinverwandelte Zwerge” c. mondában

szereplő törpék jó szomszédai az embereknek, mindenben segítenek nekik. Uralkodójuk azonban megharagszik rájuk, amikor egyszer esküvőre mennek templomukba, és kővé változtatja őket. Ezek a sziklák máig láthatók Csehországban. A „Die Wichtlein” c. monda először is leírja e törpeszerű lényeket: háromnegyed rőf magasak, öreg ember külsejűek hosszú szakállal, öltözkük mint a bányászoké, lámpást, csákányt, kalapácsot hordanak magukkal. Úgy tűnik, mintha ércet fejtenének, de a valóságban csak kóborolnak a bányában, és nem tesznek semmit. Szeretik ugratni a bányászokat. Egy bizonyos bányában („am Kuttenberg in Böhmen”) hallani lehetett, ahogy kalapálnak, kopácsolnak, mint a kovácsok. Máshol („in Idria”) a bányászok mindennap ételt helyeztek el számukra egy láboskában, és minden évben egy kis piros kabátkával ajándékozták meg őket, hogy elnyerjék jóindulatukat (GRIMM 1994: 69-70). A „Der einkehrende Zwerg” c. monda a Thuni-tó vidékéhez kötődik. Egy kis faluban a szélvihar és eső elől egy vándorló törpe kért menedéket. Mindenki becsukta előtte az ajtaját, míg végül a falu szélén egy szegény házaspár fogadta be, és ételt-italt adott neki. A törpe nem maradt ott éjszakára, búcsúzóul azt mondta a vendégszerető háziaknak, hogy másnap eszükbe fog jutni. Reggel özönvízszerű eső csapott le a falura, hegyomlás temette maga alá a házakat, a szegény házaspár kunyhója mégis sértetlen maradt: a házuk fölött a törpe egy nagy sziklával elterelte a magáradt hegyi patakot. Miközben ők imával köszönték meg Istennek megmenekülésüket, a törpe óriássá nőtt, majd szétfoszlott a levegőégben. A „Der Kobold” c. monda elbeszéli, mikor viselkednek jó házi szellemként, és mikor ártnak a koboldok.¹⁸

¹⁸ Segítik a ház lakóit, ha mindennap megkapják a maguk tálnyi jó ételét, és ha nem zaklatják őket. Ha a cselédlány mindenáron látni akarja a koboldot, az megnevezi neki a helyet, de egy vödör hideg vizet is kell hoznia magával. Megtörténik, hogy a lány a földön egy kis párnán meztelenül fekvé látja a koboldot egy böllérkéssel a hátában. A lány ijedtében elájul, a kobold felpattan, és a vödör vízzel felocsolja. Ettől aztán elmegy a lány kedve, hogy lássa a szellemet. A hátukból kiálló kés vagy más gyilkos fegyver motívuma azért is kapcsolódik a koboldokhoz, mivel a házban korábban megölt emberek szellemének is tartották őket.

A Blok által jól ismert német romantika jellegzetes műfaja, a mese (Kunstmärchen) a törpék, manók és tündérek alakját a hétköznapok egyhangúságát megszakító fantasztikus események következményeként szövi bele a cselekménybe, vagy úgy ábrázolja, mint egy párhuzamosan létező világot, amely az átlagember előtt általában rejtve marad. Nézzünk három példát! Tieck „Die Elfen” (A tündérek) c. művében (1812) a kis Marie egy versenyfutás miatt tér le a megszokott útról és kerül a tündérek birodalmába, ahol szépség, vidámság, zene-tánc és bőség uralkodik. Itt köt barátságot Zerinával, hogy eltöltsön vele egy rövidke időt ebben a világban (amely a külső életben hét évnek felel meg) csupa csodás esemény tanújaként. A mesében hosszú piros orrú törpék is szerepelnek: egy föld alatti helyiségben aranyat, ezüstöt, drágaköveket hordanak zsákokban, miközben mogorva, őket gyakran szidalmazó királyuk aranydarabokat méricskél. Ember és tündér barátságának szituációja Marie kislánya, Elfriede¹⁹ esetében ismétlődik meg: titokban ő is megismerkedik Zerinával (a narrátor nem tartja fontosnak közölni, hogyan), de míg ő képes megőrizni a tündérek titkát, anyja elárulja azt férjének, ami katasztrófák sorozatát vonja maga után. Az ember tehát nem élhet a tündérvilág varázslata nélkül, és ez az igazság a csodaszép és ártatlan gyermek, Elfriede példájában tesz szert abszolút érvényre, míg anyja, bár melankóliába esett, képes volt túlélni a tündérektől a régi hétköznapokba való visszatérést.

E. T. A. Hoffmann „Kis Zaches, más néven Cinóber” (1819) c. meséjében egy szegény asszony, Liza apró termetű, torzszülött gyermeke Rosabelverde tündér védelme alá kerül, aki varázslatával végül magas udvari ranghoz és kis híján a szépséges Candida kisasszony kezének elnyeréséhez juttatja. Ekkor azonban a másik mágus, Prosper Alpanus ellenvarázslattal leplezi le őt, hogy védencét, a költő Boldizsárt tegye boldoggá. Kis Zaches halálát még Rosabelverde sem tudja megaka-

¹⁹ Etimológiájában benne van az Alp, Elf főnév.

dályozni, de a kedves és jó fiatalok egymáséi lesznek, így a mese boldog véget ér. Hoffmann eltávolítja Kis Zaches alakját a mitológiai, népmesei és mondai törpéétől: rútságán, torz alakán és apró termetén kívül csak olyan marginális mozzanatok emlékeztetnek rá, mint a mormogás, ill. az, hogy bukásakor „gyökérembernek”²⁰ nevezik a jelenlévők. Kis Zaches a hercegség különböző lakóinak szerepében tűnik föl, ahogy egyre feljebb kerül a társadalmi ranglétrán, azonban a varázslat nem tudja a lelkét megnemesíteni: „Renyhe, élettelen szellemed nem tudott felemelkedni, nem engedtélt butaságodból, durvaságodból, bárdolatlanságodból”, mondja szomorúan a tündér a halott Kis Zaches mellett állva (HOFFMANN 1982: 228). A komikum, a satíra, a groteszk és a fantasztikum átmeleg átszövik egymást. A történet végén a varázsmeséhez hasonlóan a jó győzedelmeskedik, és a csalás lelepleződik. A törpe Zaches azonban tulajdonképpen a természet áldozata, és csak a tündér közbeavatkozása folytán lesz a főhős Boldizsár antagonistája, így halála szánalmat kelt.²¹

Hauff „Der Zwerg Nase” (Orros, a törpe, 1827) c. meséje Jakobról, egy fiúról szól, akit egy gonosz tündér, Kräuterweis, csúf arcú, hosszú orrú, torz külsejű törpévé változtat. A varázslónőnél ő is hét évig szolgál, majd amikor visszatér, az emberek kinevetik, a szülei megtagadják, azonban a véletlenek folytán sikerül ismét emberi külsőt kapnia, és boldog lesz.

Blok és Belij intenzív alkotói kapcsolatáról többek közt leveleik tanúskodnak.²² Ennek fényében állíthatjuk, hogy Blok „törpe”-figurájának előzményeiként Andrej Belij 1900 és 1903

²⁰ Hoffmann 1982: 220. A Wurzelmann, Wurzelmannchen, Alraun jelentése ‘kobold, manó, varázsszellem’.

²¹ Vö. a narrátor, majd Rosabelverde szavaival: „Kis szemecskéi zárva voltak, orroskája nagyon fehér, szája kicsiny, szelíd mosolyra húzódva, sötétbarna haja pedig ismét a legszebb fürtökben omlott alá. [...] Szegény Kis Zaches! Természet mostoha gyermeke! Én jót akartam neked!” (HOFFMANN 1982: 227, 228)

²² L. pl.: БЕЛЫЙ, БЛОК 2001: 54.

között frott műveit is számba vehetjük. Az 1. „szimfóniában” («Северная симфония», 1900) az óriás-, kentaur-, varázsló- és boszorkafigurák mellett több törpével is találkozunk.²³ Egyikük rubin szemű²⁴, odúban lakik, néha előjön pipázni, és kis csákányt hord magával; a másik két „álmodozó” törpe „hallgatta az alkony dalát”; a felvonóhidnál és a bátyán őrködő törpe (дежурный карла) kürtjébe fújva ad jeleket (БЕЛЫЙ 1991: 51, 55, 59, 66, 70). Jellemző tehát Belijnél a törpe és a vörös szín valamely árnyalatának összekapcsolódása, valamint a kis sapka mint legfontosabb attribútum (pl. a «Гном» című mikrociklusban is, 1902); ezek később Cvetajevánál is megjelennek.²⁵ Az „Arany égszínkében” c. verseskötet egy másik ciklusában («Старинный друг», 1903) a „törpe” új vonást kap: ő a sír törpéje («могильный гном», БЕЛЫЙ 2006: 138), tehát a sír őre, ami visszavezethető a törpe és a halottak kapcsolatára a skandináv mitológiában (СИМЕК 1984: 477).

A megvizsgált művek alapján kimondhatjuk, hogy Blok „törpéi” – a Siegfried-monda reminiszcenciáinak kivételével – általában nem tartják meg germán mitológiai, mondai és mesebeli jellegzetességeiket (kincsek, hosszú szakáll, kovácsmesterség, föld alatti lakóhely stb.), hanem modern, városi hősök mellett jelennek meg, és jelentősen különböznek Belij törpefiguráitól is. Mindössze a vörös szín és a rótság,

²³ Andrej Belij legtöbbször a «гном» szót használja, amelyet Paracelsus alkotott (der Gnom 'jemand, der sehr klein ist; Kobold, Zwerg', Duden 1982: 282).

²⁴ «Не раз можно было видеть среди темноты рубиновые глазки старого гнома». А rubin szem még egyszer szerepel: «Иной раз можно было видеть, как из-за кочки поднимался красный колпачок спрятавшегося гнома и два рубиновых глаза зорко провожали королеву» (БЕЛЫЙ 1991: 51, 72-73).

²⁵ «— “Там, где шиповник рос аленький, / Гномы нашли колпачки”...» («У кроватки»); «Плачется карлик в смешном колпаке» («Белоснежка») (Цветаева 1994: 80, 159). Vö.: «Я страшную сказку читаю / О старой колдунье беззубой. // О старой колдунье, о гномах, / О принцессе, ушедшей закатом» (ЦВЕТАЕВА 1994: 102).

ill. az őrködés motívuma nevezhető hagyományosnak. Érdekes megfigyelni a „vörös” motívumát: „rote feurige Augen” („Schneeweissen und Rosenrot” c. mese) – «рубиновые глазки» (Belij szimfóniája) – «огромная рубиновая запонка на груди» (Blok prózatöredéke, 7, 213); tehát Blok realizálja Belij népmesei eredetű színmetaforáját. Blok törpefigurái többségükben a nőalaknak ártó és a lírai hőst kigúnyoló, szolgai szerepet betöltő lények, akik kapcsolatban állhatnak az időtlenséggel vagy a kozmikus idővel (örökkévalósággal). A törpe legeredetibb bloki megjelenítése minden bizonnyal a novellában található: a nő uszályát hordozó, majd az üstökös csóvájával együtt repülő, a lehullott csillagnál jóval halványabban fénylő törpe illetően vonásai a mesék és mondák világa fölött visszanyúlnak a törpe ősi kozmogóniai jelentőségéhez a skandináv mítoszokban.

BIBLIOGRÁFIA

- BERNÁTH István, 2005: *Skandináv mitológia*. Budapest: Corvina.
- Duden, 1982: *Fremdwörterbuch*. Mannheim: Bibliographisches Institut.
- GRIMM, 1985: *Kinder- und Hausmärchen. Gesammelt durch die Brüder Grimm*. Frankfurt am Main: Deutscher Klassiker Verlag.
- 1994: *Deutsche Sagen. Herausgegeben von den Brüdern Grimm*. Frankfurt am Main: Deutscher Klassiker Verlag.
- HAUFF Wilhelm, 1891: *Märchenalmanach auf das Jahr 1827*. <http://gutenberg.spiegel.de/buch/marchenalmanach-auf-das-jahr-1827-5744/2> (Letöltés: 2017. 01. 05.)
- HOFFMANN E. T. A., 1982: *Az arany virágcserep. Válogatott novellák*. Budapest: Európa.
- SIMEK Rudolf, 1984: *Lexikon der germanischen Mythologie*. Stuttgart: Kröner.
- TIECK Ludwig, 1983: *Der Runenberg. Märchen und Novellen*. Rudolstadt: Greifenverlag.

- VON STRASSBURG Gottfried, 2012: *Tristan*. Középfelnémet eredetiből ford. Márton László. Zebegény: Borda Antikvárium
- WAGNER Richard, 1998: *A Nibelung gyűréje*. Ford. Blum Tamás. Budapest: Szenci Molnár Társaság.
- БЕЛЫЙ Андрей, 1991: *Симфонии*. Ленинград: Художественная литература.
- – 2006: *Стихотворения и поэмы*. Т. 1. Санкт-Петербург, Москва: Гуманитарное агентство «Академический Проект», Прогресс-Плеяда.
- БЕЛЫЙ БЛОК 2001: Андрей Белый и Александр Блок. *Переписка 1903-1919*. Москва: Прогресс-Плеяда.
- БЛОК А. А., 1997: *Полное собрание сочинений и писем в 20 тт*. Москва: Наука, 1997-. (Eddig megjelent kötetek: 1.-től a 6/1.-ig, 7. és 8.)
- ДОЛГОПОЛОВ Л. К., 1978: *Александр Блок. Личность и творчество*. Ленинград: Наука.
- МАГОМЕДОВА Д. М., 1997: Блок и Вагнер. Магомедова Д. М. *Автобиографический миф в творчестве Александра Блока*. Москва: Мартин, 85-110.
- Мифы, 1988: *Мифы народов мира*. Энциклопедия в 2 тт. Т. 1. Москва: Советская энциклопедия.
- Словарь языка русской поэзии XX века*. Москва: Языки славянских культур, 2008. Т. 3. З-КРУГ.
- ФАСМЕР Макс, 1964-2006: *Этимологический онлайн-словарь русского языка Макса Фасмера*. <https://vasmer.lexicography.online/> (Letöltés: 2017. 01. 10.)
- ЦВЕТАЕВА Марина, 1994: *Собрание сочинений в 7 тт*. Т. 1. *Стихотворения*. Москва: Эллис Лак.